

ГАНСА ГЭР

I

Үхибүүн наһанаймни үгытэйхэн абдар сооһоо минии зосоо иимэ нэгэ зураглал мүнөөшье болотороо мүлирөөгүй, элихэн зандаа үлэнхэй агша.

Тэбхэр тэбхэр тээлниг болон тэмээн халаахай, сармал үрмэдэнхэндэ дарагдашанхай хорёо хуһамаар хүрээлэгдэнхэй манай тосхоной үрзэгэр хараханууд, нэбтэ шобто норощонхой, борбилоонууд мэтэ, гэрхэнүүд. Малай шэбхэ, шабаанан, мориной тонтогоолдо булагдаха шахуу болоһон тосхоной ори гансахан гудамжаар гаража, тээ айлай зүүгээр урдадаг ногоон замаг, элһэ бураар шэгэшэнхэй нарийхан горхон дээгүүрхи үмхи модон хүүргэ аладлан, талын дундуур төөрин, далантан ошоһон морин харгы. Харин тэрэ харгынь харагдахаа болино ошоһон зүгтэ, Үдын голой эрьедэхи шугы бургааһанай энгэртэ нааданхай мэтэ бишыхан, бүришье һаа бишыхан, нүдэндэ арайш харагдамаар ганса монсогор гэрхэн...

... Эртын хабар. Дулаахан игаабари наран. Газар үбэлэйнгөө сэдбэг саһан хушалтаһаа халажа, мүнөө энэ наран доро нюрга һүүжээ таашаан шаража, уурал һабан һуняана. Тойроод хамаг юумэн бүгэдэ һиимэгэр нимгэхэн хабар сагай хүхэльбэ уняарта абтанхай. Гэрэй урдуур тахяанууд, ямаршье юумээ гээгээ юм, ехэ анхаралтайгаар шорой шохой шэншэлнэ. Шашаг шалиг борбилоонууд шаг шууяа табигдан, иишэ тишээ хөөрсэгэнэлдэн һабяаһагүйгөөр ниидэнэд.

Бүхэли үбэлдөө шахуу гэртээ һууһан хүгшэн эжымнишье мүнөө түрүүшынхиеэ газашаа гаранхай, хэрэлсы дээрээ наранда игаан һууна. Үнгэрхэдөө хододоо эрхией татан хүдэлжэ байдаг хургануудыншье мүнөө хүдэлнэгүй. Тиигэжэ һуутараа гэнтэ залд гэн, гэнтэ һэришөһэн мэтэ

нюдөө нээжэ, дахин эрхией түргэ түргэн татаха зуураа, хэндэшье хандангүй, өөрөө өөртөө юушьеб гүбэрнэ.

— Мүнөөдэрнай, байза, үнөөхи гахай багшымнай түлихэ үдэрын гээшэлтэй даа.

— Гахай багша галаа түлинэ? Хаана түлинэб? — би һонирхон хараашалнаб.

Тэрэ уняарта абтаһан һүүдэр мэтэ һиимыгшэ ганса гэрһээ үлэ мэдэг шэнгэхэн утаан огторгой өөдэ аалихан һунана. «Гахай багша тэрээхэн гэр соо байдаг байгаа гээшэ ха гү даа»,— гэжэ би зосоогоо бодоноб.

Һураха гэхэдэм, хүгшэн эжымни дахин һажашанхай янзатай, нюдөө анижархёод, хүдэлэнгүй һууна. Аалихан хамсыһаань татаад үзэбэб, хүдэлэнгүй. Шангаар татахаа халабагүйб. Хараахал хадаа сохом.

Тээд юундэ гахай багша юм, ойлгожо яданаб. Гахай гэхэдэ тэрэ гудамжаархи бороо һайрамай шабар шабха соогуур хододоо хүльбэржэ ябадаг үрзэгэр туранхай тосхоймнай гахайнууд һанаандамни ороно. Ехэл муухайнууд амитад агша. Харин багша гээшэнь. Һургуулидашье үшөө һурадаггүй һаа, би багша гээшые яһалал һайн мэдэхэ һэм. Манай тэрэ тосхой һургуулийн багша Сэмжэд Цыреновна тээ зүүн тээхэнэмнай, хажуудамнай шахуу байдаг. Бэээр үндэр, томо эрезэн гоё платитай, гэртэнь ороходош:

— Зай, Балжинима, һургуулида һураһайб гэжэ һанана гүш даа? — гээд, тархиеш эльбэхэ. Тиигээд һүүлээрнь заатагүй саахар харбайха. Ехэл һайн багша һэн.

Гахай багша хоёр яашье зосоом холболдожо, ниилэжэ үгэнэгүй. Харин тэдэнэй орондонь юундэшьеб ута сагаан һахалтай, бага бүхэтэршэг, хододоо тулгуур тулаад ябадаг Ирэнцүүнэйн үбгэн баабай һанаандам ороно. Үдэшэндөө маниие, үхибүүдые обоо хүбөөгөөр гэртээ суглуулжархёод, тэрэ элдэб янзын түүхэ онтохонуудые хашаргүйгөөр хөөрэдэг юм. Үгышье һаа, һахалайнгаа саагуур бүтүүхэн энеэжэ байгаад, элдэбынхээр манаа гасаалха, тиигэбэшье ехэл һайн үбгэжөөл юм.

Гахай багша эгээл тэрэ Ирэншүүнэйн үбгэн баабайдал адляар минии досоо ханагдаба.

Тэрэ гахай багша гэшые ошожо харадаг хаа гэжэ хананаб. Бүхы ханаамни ганса гэр тээшэ ошоно, тэрэ гэрые ошожо харадаг найб гэжэ ходо шэбшэдэг болобоб. Иимэ бишыхан юун гэр хаб даа, хэн тэрээн соо байдаг хаб?

Харин орожо байһан наранай һүүлшын туяануудта харгы зубшаад жэрын ошоош телеграфна столбнуудай утаһанууд алта мүнгэ шаражархиһан минданал ялалзан, мүн лэ тэрэл гэр уруу шэглэн, һуунагтан ялбаха. Үгышые хаа, зундаа эртэ үглөөгүүр одожо, хүл нюсэгөөр, үшөө үргэһэтэй шахуу зандаа хэрэлсы дээрээ гаража, хүсэд халажа үрдеэгүй наранай зөөлэхэн дулаахан туяада эльбүүлэн, нааршаан дууран байхаш, тракторай һулахан аад, нэгэ жэгдэ дүнгинөөн танигдашагүй холын ирагуу хүгжэмдэл, һанал бодолыеш бүүбэйлэн үлгыдэхэ. Хүхы донгодохо, бүбөөлжэ бүбэнэхэ, досоош дулаахан зохид байха. Юушые һанангүй, юушые бодонгүй, иигээд лэ нюдөө үшөө хүсэд нээгээгүй зандаа, үүрэй шэнгэхэн манаар хушаатай һиимэгэр шэнгэхэн зүүдэнтэээ хажасаагүй андаа — нэгэшые хүдэлэнгүй, хэды соошые һаань, зогсожол зогсожол байхаар бэлэйб. Зүгөөр эдэ бүгэдэ — холын тракторай тэрэ хүгжэмшые, хүхын донгодоон, бүбөөлжэнэй бүбэнөөншые үнөөхил тэрэ бишыхан гэр тээһээ, тэрэ гэрэй арадахи шугы тээһээ дуулдаха.

Тэрэ гэр намда ямар нэгэн үльгэр түүхын гэр мэтэ ханагдана. Улам бүри минии зосоохие эзэлнэ, улам бүхөөр ханааем татана. Яажэ тэндэ ошохомни лаб гэһэн бодол минии зосоо улам хүсэтэйгөөр ороно.

II

Үглөөгүүр.

— Балжинима, жараахай барихаа ошохомнай гү? Үбдэг гаража годишоһон шахуу аад, богонихон үмдэтэй, нэгэ мүрэбшэнь һанжажа, гар дээгүүрнь унаһан,

анхандаа ногоон аад, мүнөө наранда ангажа, ямарыеньшье ойлгохоор бэшэ, сайбар боро үнгэтэй болошоһон майкатай Ирэншүүнэй орожо, үүдэнэй богоһо дээрэ гараад, мого тшөөд байшана. Байд гээд лэ булгайр мэтэ нааритай болошоһон хүлнүүдээ тэсэжэ ядангыар хабирина. Харин би һэншье гэнэгүйб. Үнгэрхэдөө бүхы наһаараа жараахай бари бариһаар, тэдэнээ юумэншье гэжэ тоохоо болижо хашаршаһан хүнэй маягтайгаар:

— Хаял даа,— гэжэ гараа нэжэрбэб. — Эдихэшье бэшэ аад даа...

Бэлээр хүдэлхэгүйем ойлгоходоо, Ирэншүүнэй богоһо дээрэ хүлөө нольбуулан нуушаба.

— Балжинима, — гэжэ ядахадаа худалаар хэлээд туршаба. — Үсэгэлдэр би хүүргэ дороһоо энээнэй тухай эреэгэнэ баряаб.

Тиигээд баруун гараараа зүүн гарайнгаа тохоногһоо абан шахуу заажархиба. Тиигээд һүүлээрнь дан лэ наа үнэншэхөөр бэшэ ха гү даа гэжэ һанаа хэбэртэй, эреэгэнээ нэгэ бишыха богони болгоодхибо.

— Худалаар хэлэнэш.

Ирэншүүнэй арсабашьегүй. Гансал тээ һууд гээд:

— Ошоёл даа,— гэжэ һанаа алдаба. Тиигээд урдаһаамни уйдхартайгаар хараад, хүдэлэнгүй һууна.

Үшөө нэгэ бишыха бүдүүрхэхэ гэнэн аад, Ирэншүүнэйн энэ гуйһан уйтай нюдэ харахадаа тэсэбэгүйб:

— Һээ яа, — гэжэ гэр соо хэнэйшье үгы һаань, Ирэншүүнэйдэ дүтэлэн шэбэнэбэб. — Үдын голдо иимэнүүд зэбгэнүүд ябана гэнэ,

Гарайнгаа бүхы утые сэхэлжэ, һугада хүрэтэр заабаб.

— Үсэгэлдэр Дугарай ахай баряа, өөрөө харааб. Ирэншүүнэй маргажа, зунай наранда борсо мэтэ болошоһон гарымни нэжэглэнгээр хараба.

— Бурхан үзэг гү?

—Бурхан үзэг! — гээд, долёобороороо хоолойгоо зурабаб.

—Бүхэтэр хуһанда боожо үхэхөөр гү?

— Бүхэтэр хуһанда боожо үхэхөөр... Ирэншүүнэйн тугаарайхи уйтай нюдэд гансата гэрэл орон ялалзашаба.

— Агнадаг хаа!

—Һээ яа,— гэжэ Ирэншүүнэйдэ бүри дүтэлэн шэбэнэбэб.— Далайшхада хахуули бии ха юм, Үдын; гол агнахаа ошрхоннай гү?

—Давай,— гэжэ Ирэншүүнэй дэбхэрбэ. һүүлээрнь нэгэ юумэ ханажархиһан хэбэртэй, гансата урмагүй боложо:

—Гансал эжымни харааха дөө, тугаар хаяхана. холо ошоод үзэлши гээ һэн,— гэбэ.

—Һэ, яагаад мэдэхэ юм, харагдангүй ошоно аабзабди. һураа хаань, зүүн горхон дээрэ байгааб гээрэй.

—Теэд... би үсэгэлдэр үдэшэ... би Далайшхатай! наншалдаа һэнби.

—Хамаагүй, эбтэтнай оруулуужаб.

—Холо байна дөө.

Теэд миниингээ дахин тэрэ Үдынгөө голой зэбгэнүүдые магтажа ороходомни, Ирэншүүнэйнше тэсэхэ аргань барагдашаба даа. Хоюулан Далайшхада ошобобди. |

Далайшхатай хотоной хойто заханда, мориной хорёогой тээ наанахана байдаг. Тэрэ маанад соогоо эгээн хүсэтэймнай юм. Гүйхэ харайхадаашье хурдан, солбон. Харин эжымни тэрээнтэй наадахадан, юундэшьеб, дураа гутадаг, хараадаг һэн: «Энээнһээ хойшо тэрэ Дамбын Далайшхатай үелжэ, адли боложо ябажа бү гүй, бэшэ оромтой, тоомтой үхибүүд барагдаа гү? Ирэншүүнэйшниш гэжэ байна ха юм». Ганса шишье эжы бэшэ, харин ондоошье бүдүүн хүнүүд Далайшхые ехэл тоомгүй, саанаһаал хаа һургаалгүй гэжэ байгаад шоо үзэдэг юм. Теэд тэдэ хаанаһаа мэдэхэнь һэм даа, үнэхөөрөө болоо хаа, Далайшхатай наадахаһаа һонин юумэ байхагүй.

Ошоходомнай тэрэ гэшхүүр дээрээ хуу хибэдэһэн зомгоол хоёрто зуурашанхай, самолёт дархалжа һууба. Маниие хараашагүй болохо ханаатай, тархяашье хазагад гүүлэбэгүй. Зүгөөр нилээн бараг дархан янзаар хүжээ абажа сабшахадань, шор болоходоо, тэрэ дууһаха гэжэ

байһан самолёдойнь һүүл таһа хүрэшэбэ. Эдэ бүгэдэдэнь гансал манай зэмэтэй байһан мэтээр бидэнэр тээшэ хёлогод гээд, Далайшха гэртээгүйжэ орошобо. Нэгэ хэды болоод, гартаа нэгэ годигор хадааһа баринхай гараба.

— Далайшха, — гэбэб. — Ирэншүүнэй шамтай эб орохоо ерээл.

Далайшха шиидшье гэбэгүй. Самолёдойнгоо тархай һүүл абажа, бээдэнь хадана. Теэд хадааһаниинь арайл бүдүүдээ ха, һүүлынь орой уруугаа бүри хаха хүрэшэбэ. Бүтэхөө болиһон самолёдоо зүүлжэнь, хорёогой үүдэ уруу шэдэжэрхёод, Далайшха гар хөрөө абажа, шүдөө зуугаад, үнөөхи самолёдоо шэнээр дархалхаа шэглэбэ.

— Далайшха-а,— гэбэб. — Ирэншүүнэй бидэ хоёр Үдын гол загаһа агнахаа ошохомнай.

Далайшха хөрөөдэжэ байһан хабтагайгаа гансата орхижо, маанад тээшэ хараадхиба.

— Үсэгэлдэр Дугарай ахай тэндэһээ иимэнүүд зэбгэнүүдые баряа,— гэжэ гараа һугадаа хүрэтэр заабаб.

Нээрээ гү? Хэзээ ошохотнайб?

— Мүнөө.

Тээ нэгэ хэды абяагүй байд гээд:

—Намда хахуули бии,— гэбэ Далайшха.

—Сугтаа ошохомнай гү?

Далайшха дахин хабтагайгаа абажа, хөрөөдэхээ забдаба.

— Сүлөөгүй байхым харана бэшэ аалта? — гэбэ. Зүгөөр байд гээд ман тээшээ хараад, шагнаархаба.

— Ошохо наабзабди даа, — гэжэ Ирэншүүнэй утаар татана. Теэд шорд гэтэр нюһаа татахадань, хамар доронь хоёр адлихан, захаараа харлашанхай зурлаанууд үлэнэ.

— Ошоёл даа.

Тэрэ бэээрээ Далайшхатанайнгаа гэшүүр дээрэ гурбуулан һуужа, хайшан гэжэ гэртэхиндээ харагдангүйгөөр ошохо тухайгаа, хаанаһаа улаан хорхой малтаха, ямар юумээр хахуулида оһор хэхэ тухайгаа хөөрэлдэбэбди.

— Үү, — гэжэ гэнтэ Далайшха хүхирбэ.— Эбтээ орохоо

мартажархёолди.

Бинь тэдэ хоёройнгоо барисалдаһан гарнуудыень таһалбаб.

Нэгэ хэды болоод байхада Далайшха Ирэншүүнэй бидэ гурбан ута ургатай хахуули, шорой соо хэһэн улаан хорхойтой түмэр баанхануудые баринхай үнөөхи далантаһан харгыда орожо, Үдын голой эрьёын шугын үбэртэхи ганса гэр тээшэ алхалбабди.

III

Халуун. Дээрэ гарашаһан наран тэсэшгүйгөөр хайрана. Халашаһан харгын элһэн нюсэгэн хүлэймнай улануудые аятайханаар жэгнэнэ. Таршаагай замхашагүй таршаганаан шэхэ дүйрүүлнэ. Хаанаһаашьеб ая гангын, баһа бэшэшье, юунэйб даа, хангал хурса үнэр, нулахан һэбшээнтэй худхалдан ерэжэ, хамар, ама сорьёно.

Харин энэ харгы, тэрэниие зубшаһан телеграфай столбнууд талын дундуур хүсэгдэшгүйгөөр годирон тэрьедэн саашална. Бидэ эсэн сусангүй алхалалданабди. Хайшан гээд, яагаад, загаһа бариха тухайгаа дахин дахин эхи абажа байга ад лэ хөөрэлдэнэбди,

— Тэрэ ганса гэрэй хойно, бургааһанай арада, гүнзэгы даа эрьюулгэ бии. Одоол тэндэ загаһан олон гэнэ даа,— гэжэ байгаад. Далайшхамнай Ирэншүүнэй бидэ хоёртоо мэдээшэрхэнэ. Бидэнь Далайшххаяа хэзээдэшье эндэ ерэжэ үзөөгүй гэжэ мэдэбэшье һаа, арсанагүйбди. Би һананаб: тэрэл үнөөхи гэрэй хажуудань ошожо харабал, загаһаншье загаһан ааб даа. Зүгөөр загаһашье барибал ехэл муу бэшэ һааб да. Харин Ирэншүүнэймнай тээ ябад гээд лэ доошоо унаһан үмдөө татаха һамбаандаа:

— Хайшан гэжэ тэрэ загаһа эдихэ гээшэбибди даа,— гэжэ гайхан һураба.

— Шаража эдинэ бэээбди,— гээд, Далайшха хори-гушан баабхайн багтадаг оёор захигүй хармаанаа уудалжа, зуруул гарган маанадтаа һайрхана.

Тээ үдэ болохоһоо абан, арайшые гэжэ үнөөхи гэртээ хүрэжэ ерэбэбди.

Хажууһаань харахадаа, урмамни огтолон хухаршаба.

Жааханшые бэшэ, тэрэл манай тосхоноймнай гэртэл тон адли гэр байба. Ондoo бүри юуншые үгы, тиимэл баһа хуушан, харлашанхай ханатай, харин бүри орой дээрэнь үрмэдэһэн ургашанхай. Гансал сонхынь хаалга шэнэхэн, сэнхир хүхэ шэрээр шэрдэнхэй аад, тэрэ гэрэй шарайнь сэлмэг, мүнөө һаяхана нюураа угаажархиһан мэтээр һанагдана. Газаагуурнь нэгэ хэды галуунууд бүдүүрхүү гэгшээр «пяр-пяр» гэлдэжэ байгаад, иишэ тиишээ мааяр-мааяр гэшхэлэлдэнэ. Гэрэйн тээ урда, харгын захата, элһэн дээрэ хоёр манай тухайхан үхибүүд наадажа һууба. Хүбүүн басаган хоёр. Шаб шарахан толгойтойнууд. Басагань бүри бүдүүн хүнэй маягтай, тэрэ духаараа буржагархан үһээ хойноо суглуулжа, улаахан лентээр һабхаг хэжэ, гүрэжэрхинхэй. Хүбүүнииньшые баһа эгээл тиимэ шаб шарахан һамбайтайхан. Адлиханууд сагаан эрээхэн бүдөөр оёһон самсануудтай. Хүбүүниинь хара, басаганиинь улаан булгайр шаахайтайнууд.

Бидэ һонирхон, тээ хажуудань ошожо, хайшан гэжэ наадахыень гэтэн зогсобобди. Нааданхайнуудайнь олон, гоёнууд гэщэнь! Ногоон кузовтай грузовик машинашые, вагоншые, элдэб үнгын тэбхээнсэгүүдшые, ори унанхай, һэлмэ буу зүүнхэй бишыхан туулган сэрэгшэдшые бии.

— Эдэш ород үхибүүд,— гэжэ Далайшхамнай нэгэ забһартаа мандаа шэбэнэбэ. Тэдэшые хоёрнай наадая орхижо, ехэнүүд түхэрээн сэнхир нюдэнүүдээрээ маанадые гэтээд байшаба. Бидэшые хүдэлнэгүйбди. Тиигэжэ байтараа басаганиинь гэнтэ маанад уруу хаража, ехэ уриханаар миһэд гээд, юушыеб хэлэбэ. Бидэнэй хэмнайшые юуншые гэһынь ойлгобогүй. Ород хэлэ мэдэхэгүй байгаабди. Зүгөөр би юүндэшыеб ехэ эшэдэһээ хүрэжэ, һааритан хаха унажа, тахяагай һабартал болошоһон хүлөө түргэхэн элһэн соо булаадхибаб. Удаань хайша хэрэгээр хайшаар абажархиһан үһэтэй тархья юүндэшыеб эльбээд үзэбэб. Басагахан мүнөө

тэрэ мори унанхай туулган сэрэгшэдэйнгээ нэгыень абажа, маанад уруу харбайгаад, баһал энеэб хилжэ, юушьеб хэлэбэ.

— Манда үгэнэ ха юм, абыш,— гэжэ Ирэншүүнэй намайе түлхибэ.

Бинь тэрэниень абахаа аягүйрхэн, нэмээхэн Далайшхаяа хадхабаб.

—Үгэжэ байна ха юм, абыш, нэй!

—Үгы, энэш үгэнэгүй, наадая гэнэ,— гэжэ Далайшха ород хэлэндэ унаган юм мэтэ маанадтаа бардамаар тайлбарилба.

Тиигээд тэдэ хоёр тээшэ хаража:

— Наадахамнай гү сугтаа? — гэжэ буряадаараа хэлэбэ.

Тэдэнь урдаһаань үнөөжил зангаараа мифэрэлдэн, юушьеб хэлэнэ. Далайшхамнай урдаһаань хараад, нюдэээ бэлтылгэшоод, абяагүй байна. Гэнтэ тэрэ ород хүбүүмнай тээ саана элһэн соо хэбтээшэ грузовигтаа гүйжэ ошоод, асаржа урдамнай табяад:

— Рр... рр... — гэжэ байгаад, тэрэнээ түлхинэ.

Тиигээд ман уруу:

— Иди сюда,— гэжэ гараараа даллаба. Тэрэ машина уруугаа заана. «Иди сюда»,— гээшыень бидэ яһала һайн мэдэхэ байгаабди.

Эгээн түрүүн Далайшхамнай ошожо, машинынь хажууда һуугаад, тэрэ хүбүүнэйнгээ наадахыень нюдөө сабшангүй шахуу гэтэнэ. Хүбүүн Далайшхые гарһаань абажа, машинаа барюулжархёод, өөрөө нэгэ жаа хажуу тээшээ боложо, танигдаагүй хүбүүнэй хайшан гэжэ наадахыень һонирхон ажаглана. Далайшхамнай тээ дадажа зүрхэ ороходоо, Ирэншүүнэй бидэ хоёроо дуудана:

— Ерыт даа, наадая.

Бинь түрүүн, һүүлээрнь Ирэншүүнэйми, зүрхэлжэ ядангяар, нэгэ моритой хүниень абажа, элһэн дээгүүр түлхибэ. Элдэб үнгын баабхай, шагайнууд даа, хууша хаашан тракторай түмэр, шаазан амһартын хэлтэрхэйнүүдээр

наададаг манда мүнөө энэ мори унанхай сэрэгшэд, машина болон зурагтай тэбхээнсэгүүд аймшагтай гоё шэнгээр ханагдажа, уданшьегүй бидэ хэлээшье ойлголсохогүй хаа, зангалсажа байгаад, ехэ эбтэйгээр наадашаббди. Тугаархи моритой хүнүүдээ дайлалдуулжашье байгаад, тэбхээнсэгүүдээрньгэршье барижа, тэрэ машинаарнь элдэбын шулуу, шоройшье зөөнэбди. Моритой сэрэгшэдэйнгээ дайлалдажа хашархадань, буу, хэлмыень зүүлгэһэн зандань тэдээндээ малаа адуулганабди. Үнгэрхэдөө загаһаяашье агнаха тухайгаа мартажархёобди. Хахуули, хорхойтой баанханууднай ногоон дээрэ орхигдошонхой хэбтэнэ.

Наадандаа тархьяа эрьеэжэ, сагайшье ошоһые хүсэд ойлгобогүйбди. Гэнтэ хэнэйшьеб шангаар бадашахые дуулажархибабди. Харахадамнай нэгэ эрезэн сарафантай ород намган хэрэлсы дээрэ гарашанхай, маанад тээшэ гараараа зангажа байгаад, ехэл сухалаа хүрэхэн янзатайгаар шанга шангаар дуугарна. Тиэхэдэнь хажуудахи басагамнай ехэ эрхэлһэн янзатай, хушуугаа шомбойлгожо байгаад:

— Мама, сейчас пойдем,— гэжэ байжа гонгинобо. Хэрэлсы дээрэ байгша намган баһа юуншьеб гэжэ бүри сухалтайгаар бадашаад, һүүлээрнь маанад уруу ябажархиба. Бидэ наадахаяашье болишоод, гайхашанхайнууд һуунабди. Тэрэ намганай бүри ойрохономнай болоһон хойно гэнтэ Далайшхамнай һуга харайн бодоод, хахуулияа абажа, мэгдүүгээр:

— Сохихоо ханаа,— гэжэрхёод, гэр тээшэ гүйшэбэ.

Юугээшье ойлгоогүй һууһан Ирэншүүнэй бидэ хоёр гэнтэ сошон, баанхануудаашье абахаа мартажархинхайнууд, Далайшхынгаа хойноһоо гэдэргээшье харангүй гүйлдэшэбэбди. Далайшхамнай түрүүлэнхэй. Эгээ һүүлдэ — Ирэншүүнэй. Тэрэ гүйдэл дундаа үмдээ татажа ябажа һугшарна. Амин голойнгоо саглашатар гүйлдэжэ, шадалайнгаа барагдахада зогсоод, гэдэргээ эрьелдэбэбди. Хойноһоомнай хүн эрьюулнэгүй гэжэ мэдэхэдээ, амияа

доро оруулжа, нэгэ бага уушхарбабди. Һүүлээрнь харгыда орожо, аалихан гэр тээшээ һалирбабди. Хэмнайшье абья гаранагүй.

Тосхойнонгоо зүүн хүүргэ гаража ябахандаа:

— Һэй, нүхэдүүд,— гэжэ Далайшхамнай мандаа шэбэнэбэ.— Таагыт даа, ямар юумэн хармаан соом бииб, таагаа һаа абахат, хамаагүй.

Бидэ һонирхон, Далайшхаяа тойрошобобди. Теэд Далайшхын хармаан соо юун байлтай гээшэб. Донгорог гү? Али саахар гү?

—Зуруул,— гэжэ гэнтэ Ирэншүүнэйм хэлэбэ.

—Ши юун гэжэ һананаш? — гээд, Далайшхам нам тээшэ хаража ехэ мэхэтэйгээр нюдөөрөө энеэнэ.— Юун гэхэбши?

Би юуншье гэхэ мүрөө оложо яданаб.

— Сахюур,— гэбэб Һүүлэй Һүүлдэ. — Үгы донгорог, донгорог!

Нэгэ хэды байд гээд Далайшха хармаанаа һуулиба... Тиэхэдээ тугаарай наадагша мори унаһан туулган сэрэгшынгээ нэгыг гаргаба. Ирэншүүнэй бидэ хоёр юуншье гэхэеэ ойлгожо ядашоод, гайхандаа амаа ангайлгаад зогсошобобди. Дэмы гайхандаа, хулугаа гэжэ харажашье байгаа һаа:

— Хулугаагши? — гэжэ би асуубаб. Далайшха энеэбхилхэээ болёодхибо.

— Миин гартаа барижа һуһанаа, айһандаа мартаад, абаад гүйшөөб.

Һүүлээрнь гэнтэ дахин хүжюун боложо:

—Ээ, манай болоо хадаа болоо юм ааб даа, — гэжэ үнөөхи моритой хүнөө һөөргэнь хармаандаа хэжэ, газар тээһэнь альгадаба.

—Эшэгэй, хүнэй юумэ хулугаа,— гэжэ Ирэншүүнэй атаархан хэбэртэй һүхирбэ.

—Хэн? — гээд, Далайшха гансата үрзэгэд гэжэ нударгаяа зангидан, Ирэншүүнэй уруу даб гэбэ.— Хэн? Би гү?

—Хулуушан! — гээд, Ирэншүүнэй минии арада

ороодхибо.

—Хулуугаа бэшэ гээшэ гүш? — гэжэ би Ирэнцүүнэй тээшэ болобоб.

—Үһэринэ гүш даа? Бү хүхи! — гэжэ Далайшха намайе энгэрдээдхибэ.

—Өөрөө бү хүхи,— гэжэ би Далайшхые энгэрдэбэб.

—Бү хаахара!

—Бү хаахара!

—Өөрөө бү хаахара!

—Үһэринэ гээшэ гүш?!

—Аһаа яагаа хүрхэй юмши, өөрөө үһэринэ бэшэ гүш? — гэлдэжэ байжа, бэе бэээ энгэрдэнхэй, нилээн удаан хүүргынгээ хажууда тойролдобобди. Хэдыдээл шаагша ааб гэхэм, Далайшха шаанагүй — хэбэрынь хоёр хадамнай айна хэбэртэй. Бишье түрүүн шаахаяа халабагүйб.

—Бү хаахара!

—Өөрөө бү хаахара!

Иигэжэ байжа нэгэл янзаар бэе бэээ үһэрихэмнай һүүлэй һүүлдэ хашартай болошобо. Угайдхадаа эсэшэнхэйнүүдбди. Теэд түрүүн Далайшхын энгэрыень табиха дурагүйб. Далайшхашье намайе табииагүй. Дахин тойролдонобди.

—Ши бү үһэри!

—Ши бү үһэри!

Тиигэжэ байтарнай гэнтэ хаанаһаашьеб Ирэнцүүнэйн эжы бургааһа баринхай, хажуудамнай ерэшэнхэй:

— Шүдхэрнүүд даһаа! Яажа байгаа гээшэб, наншалдажа байха, үтэр гэр гэртээ тарагты! — гэжэ байгаад гани болобо.

Бидэ гүйлдэшэбэбди.

— Шамайе бү зай гээ бэшэ хэн гүб иихэдээ, аа? Хэндэ хэлээ хэнбиб! — гэжэ шанга шангаар хараа харааһаар, Ирэнцүүнэйнгээ уйлаганатар урдаа туужа, айлай саагуур харагдахаа болишобо.

Тээ гэрэйнгээ газар ошоод, Далайшхын ошоһон зүг тээшэ хаража:

— Эй, хулуушан!— гэжэ хүхирбэб. Тиигээд шагнаархан зогсоноб.

Хаанаһаашьеб, бүрэнхы боро хараан сооһоо, нэгэ хэды болоод нулахан абьяан дуулдаба:

— Хожом дайралдахаш даа, нүхэр!

Иигэжэ наншалдаанайнгаа һүүлшын ёһо гурим дүүргэхэдээ, ханаагаа амаржа гэртээ ороходомни, манайхин дэнгээ носоожорхинхой эдеэлжэ байба. Эжыдээ һайса хараалгаад, эдеэлээд, түргэжэн унтаридеа оробоб. Тэрэ ганса гэр, тэрэ һайзгай шарахан басаган хүбүүн хоёр, элдэб гоё нааданхайнуудынь ханаандам ороно.

«Нааданхайнгаа үгы байхада юун гэжэ ханаа хаб даа, — гэжэ бодоноб. — Эжыдээ ямараар хараалгаа хаб. Эжынь ямар сулалтай гээшэб. Далайшха яндан лэ амитан даа». Тэрэ басага хайрладаһам хүрэнэ. Нюдэдни анилдана... Харин үнгэрһэн үргэһэн соогоо тэрээхэн басаганаараа наадажа, сэсэг түүжэ, хөөрэлдэжэ зүүдэлбэб.

Тэрэ гэхэнһээ хойшо ганса гэртэ ошохо, тэрээхэн үхибүүдээр, тэрээхэн нааданхайнуудаар наадаха дурамни хэршье ехээр хүрөө һаань, дахин тэндэ ошохо аргагүй болоһоноо шаналан ойлгоноб. Үнөөхи сулалтай эжынь хараахал ха даа... Тиигээдшье хүнэй нааданхай хулуужа ерэшэн аад даа...

IV

Үдэрнүүд хойно хойноһоон һубарина. Зун дууһажа, намар болобо.

Сентябриин нэгэнэй үглөөгүүр хул, гараа хордошоторнь мылдэжэ байжа угаагаад, тээсгэн һаяхан абхуулһан хара сэмбэ. үмдөө, эжынгээ ялайшатарнь угаажарһан сагаан самсаяа үмдэжэ, хүршэ Дэлгэртэнэйнгээ зургаадахидеа һурадаг Цырендулма гэжэ басага дахаад, түрүүшынхидеа һургуулида ошобоб.

Һургуулийн газра дүүрэн үхибүүд. Хуу баһал намдал адли шэнэхэн хубсаһатайнууд. Хүхюунүүд, баяртайнууд.

Гүйлдэнэ, харайлдана, энеэлдэнэ, хүхирэлдэнэ. Тархяа эрьешэхээр шаг шууян. Тэдэ олон үхибүүдые харажархихадаа, гэнтэ минии айдаһам хүрэжэ, саашаа ошохоо зүрхэлбэгүйб. Үнгэрхэдөө, бүри, юундэшьеб, һөөргөө, гэр уруугаа гүйшэхэ дурамни хүрэбэ. Тээд Цырендүлмамни убайланшьегүй гарһаамни татаһаар татаад, һургуули соо оруулжархиба. Баһал үхибүүдээр дүүрэн нарин ута коридор ото гаража, захын нэгэ үүдэ нээбэ.

— Энээн соо ши заалгахаш, классшни гээшэ.

Намае үүдэ уруу түлхижэрхёод, Цырендүлма өөрөө хайшаашьеб гүйжэ үгы болошобо.

Гансааран үлэшэхэдөө сошожо, түрүүшээр юушые хэхээе ойлгожо ядашоод, үүдэнэй можо түшэбэб. һэмээхэн хараашалнаб. Үхибүүд зүүн хойто буландань обоорно, шууяна, хэншьеб хэнээб даа наадална, нэрэ гаргана хэбэртэй. Тиигээд булга дарья табилдан энеэлдэнэ. Обёорходом, тэдэнэй дунда Далайшха, Ирэншүүнэй, Донгит, Булат — булга манай эндэхи, сугтаа наададаг үхибүүдни. Гансата зосоом зохид боложо, зүрхэ орошобоб. Тэдэ буланда обоорогшо үхибүүд тээшэ һонирхон ошобоб.

—Аа, Балжинима, — гэжэ намае харажархиһоор Ирэншүүнэй хашхарба. — Харыш, үнөөхимнай!

—Үһэнһөөнь татаад үзэ даа,— гэлдэжэ байжа буланда һүхирэлдэнэ.

—Далайшха, Далайшха!..

—Байгыш даа. Доржи би...

— Үгы лентэһэнь...

— Ээ, мангад!

Хэншьеб тэндэ аалихан һугшарна. Би юушые ойлгоогүй, Ирэншүүнэй тээшэ гайхан харабаб.

— Юун үнөөхи, ямар?,

Тэрэ нам тээшэ хаража мийэрэн энеэбхилбэ.

— Үнөөхимнай ааб даа, харыш даа, өөрөө. Тэдэ обооролдогшо үхибүүдэй дундуур арайшые гэжэ түрисэлдэн харахадам, углууда набтархан партынсаана нэгэ басагахан

уруугаа харашанхай, аалихан уйлажа нууба. Ньюрын харэгданагүй. Хоёр гараараа нюураа таһа бүглэжэрхинхэй. Би гэнтэ залд гэшэбэб. Энээхэн улаахан лентээр һабхаг хэжэ гүрэнхэй, бабана тэһын эбэр мэтэ шодогорхонууд, шаб шараханууд, даншье һаа, танил гээгэхэнүүд... үнөөхи... мүн даа, үнөөхи... Үнөөхи энэ зун сугтаа наадагша ород басагахамнай ха юм! Минии зүүдэн соогоо хамта сэсэг түүжэ наададаг, ошожо хамта наадаха эрхэгүй болошоһон тэрэ ганса гэртэ байдаг басагахан мүн даа.

Хүн бүхэн тэрэниие шэмхэнэ, һабардана, үһэнһөөнь, хубсаһанһаань татаха гэжэ дугташанад. Тэдэнэй дунда илангаяа Далайшха үлүү гарамаар илгарна. Далайшхын нилсагар хамартай, нюдэнэйнгөө нуурида онигорхон зурлаатайнууд, мөөр шэнги түхэрээн нюур улам бүри жэрхэдэһээ хүрэн гэтэнэб. Теэд тэрэ намайе обёорношьегүй, хэлэ амаа гаргаһан, ирзагашаһан зандаа. Би тэсэбэгүйб. Өөрөөшье мэдээгүйдөө Далайшхын тэрэ нилсагар хамарыень мэргэлжэ мэргэлжэ шаажархибаб. Хүлээгээгүй байһан Далайшха хинсагад гэжэ, гансата нюдөөрөө уһа гүйлгэн, харюудаа гэжэ минии үргэ уруумни шаажархиба. Бэе бээдээ аһалсажа, хоюулан носолдошоббди. Үни носолдоо гүбди, хүсэд һананагүйб. Харин гэнтэ хэнэйшьеб аалин, теэд тэрэ мүртөө хатуухан хоолой шанха дээрэмнай:

— Зай, энэ иихэдээ юун боложо байна гээшэб? — гэжэрхибэ.

Бидэ шала дээрэ тэбэрилдэшэнхэй хэбтэһэнээ гэнтэ һуга харайлдан бодошоббди. Хажуудамнай Сэмжэд Цыреновна байжа байба. Бидэ өөһэд хоорондоо хёлогод гэлдэжэ, һүүлшынгээ хоро гаргаад, уруугаа хаража, хурга гараа шэмхэлэлдэббди. Минин тугаархи ялагар сагаан самса тракторай тоһо шэрэдэг Базаржабай самсаһаашье дутахаар бэшэ болошонхой. Нургуулиһаа үлдүүлхэм гэжэ бодоходоо, минии зосоом заригад гэшэбэ. «Гэртээ ошоод, юун гэжэ хэлэхэ гээшэбиб?» Яахаашье нургуули ерээ гээшэбиб, минии, ябали хэншье намайе хараха,

хургуулиаа гаргах гэхгүй байгаа». Ямаршьеб нэгэ нюдаргын тухай түглэгэр хара юумэн хоолойдом ерэжэ тулашоод, саашаашье, наашаашье болоногүй.

— Юундэ хэрэлдээбта, үхибүүд? Балжинима, хэлэл даа? Юундэ хэрэлдээбта?

Амаал ангаймсаарни мүнөөхи хоолоймни таглаари мулта хүрэжэ, нюдэнһөөмни эзэ эхигүй нёлбоһон адхаршаха янзатай байба. Багша хүндэ заатагүй харюусаха ёһотой гэжэ ойлгобошье, амаа заалахаа зүрхэлбэгүйб. Абяагүй байнабди.

—Энэ Далайшхатнай өөрөө тэрэ басага элдэбээр наадалаа бэшэ гү,— гэжэ гэнтэ Ирэншүүнэй хаанаһаашьеб гонгинобо.

—Һэ, Балжиниматнай өөрөө намайе эгээн түрүүн шаагаа ха юм, энэ хамарни... — гээд Далайшха гэнтэ уйлашаба.

— Ямар басаган? — гэжэ Сэмжэд Цыреновна класс соогуур хараашалба.

Мүнөөхи басагамнай углууда уйланхай нюдөөрөө Сэмжэд Цыреновна уруу ехээр харашоод нууба. Хажуудань ошожо, Сэмжэд Цыреновна тэрээндэ юушьеб хэлэбэ. Тэрэнь харюусаад, урдаһаань хаража, баяртайгаар энеэбхилбэ. Тиигээд хургагша үхибүүдые хоёр хоёроорнай партануудта хубаарилан нуулгажа эхилбэ.

— Ши эндэ нуухаш.

— Бадма-Доржи, ерэл даа, эндэ нуу.

— Байза, шимни хэн бэлэйш? Цырендулма гү? Эндэ нуулса даа.

Харин эгээл һүүлдэ намайе хүтэлжэ абаашаад, углууда, мүнөөхи ород басаганаарни нуулгажархиба. Тархийем эльбээд, һүүлээрнь столойngoо сана ошожо, бултыемнай баһа дахин нэгэ нэгээр шэртэбэ.

Тиигээд:

— Зай, үхибүүд, энэ үдэрһөө хойшо таанад миил юрын үхибүүд бэшэ, харин хургуулин шабинар болобо гээшэт. Харин хургуулин шабинар гээшэ хэрэлдэдэг,

наншалдадаггүй, бэе бээе гасаалдадаг, нэрлэлсэдэггүй юм, — гэбэ.

Нургуулиһаа гаргахагүйнь гэжэ ханахадаа, зосоомни гэнтэ тэсэшэгүй баяр түрэжэ, эжэлжэ ядаһанадаа, хажуудахи тэрэ басагаяа аалихан тохоногоороо түлжижэ, мийһэрбэб. Тэрэмни намайе баһал хэмээхэнээр тохоногоороо дайража, мүн лэ баяртайгаар урдаһаамни мийһэрбэ.

Тэрэ үдэр энэ басагамни Валя гэжэ нэрэтэй гэжэ мэдэхэ болоо хэм.

V

Тэрэ гэнэнһээ хойшо Валя бидэ хоёр хододоо сугтаа һуудаг болобобди. Ябан ябан бинь ородоор, харин тэрэмни буряадаар хэлэжэ һураба. Сугтаа тоогоо бододог, географи, историёо уншадаг бэлэйбди. Сугтаа нургуулингаа хүхюутэй зугаатай нааданда шэнэ жэлнүүдэй ошо бадарма ёлконуудта ошодог хэмди. Харин нургуулиһаа сүлөөтэй сагтаа уншан һонин номууд тухайгаа, ехэ болоходоо хэн болохо тухайгаа хөөрэлдэхэбди. Бинь Чкалов тухай, Водопьянов, челюскинецүүд тухай хөөрэдэг, тийгээд хамтаржа Жюль Вернын «Капитан Грантын үхибүүдые», Фенимор Куперые, Стивенсоной «Баялигуудай ольторогыё» уншадаг хэмди. Лётчик болохо, холын оронуудай зэрлиг зоноор танилсаха, шэнэ газарнуудые нээхэ хүсэлтэй байхаб. Харин Валимни врач болохоб гэхэ. Һүүлээрнь өөрынгөө ажабайдал, гэртэхин тухайгаа хөөрэхэ.. Бүри хубисхалай болохоһоо урда тээ, тэрэ Валитанай гэр шадархи газарта бүхэли ород тосхон оршодог байгаа. Тэрэ тосхоной ехэнхинь хажуудахи буряадуудаараа наймаа хэдэг купецүүд, баяшуул, бэрхэшүүл байгаа гэхэ. Тийгэжэ тэдэнэй олонийн совет засагай болоходо сүлэлгэ, заралгада ошоһон, нүгөөдүүлнй иишэ тийшээ зайжа, нүүжэ үгы болоод, тэндэ тэрэ гэрхэн гансаараа үлэнэн байгаа. Валиин эсэгэ үндэр томо, папагар

шара улаан һахалтай хүн колхоздошье ороогүй, тэндээ элдэб үнгын тэргэ, шарга боошхошье һаань дархалжа, иишэ тишшэнь наймаалаад байдаг гэжэ би мэдэхэ болобоб.

— Яндан даа тэндэш,— гэжэ Валя ходол дураа гутаха. — Нэгэ наадаха, хүхихэшье үхибүүд гэжэ үгы. Эжымни баабайем ходо гуйдаг. «Колхоздо ороёл даа, юу хэжэ эндэ тобойлдожо һууха гээшэбибди, хүн зонойшье харахада эшхэбтэр. Үхибүүднайш һургуулида ороо ха юм, хэды болотор ябагалха зонбибди»,— гэдэг юм. Тээд баабай яахаа эжын үгэ дуулахаб даа: «Энэ болотор колхозгүй туража үхөөгүй ябаа агшаб, иигээд энээнһээ сааша туража үхэхьем бурхан мэдүүжэн. Һэ!..» — гэхэ.

Валя Петя гэжэ дүү хүбүүнээрээ сугтаа хабар, намартаа һургуулидаа ябагаар ябадаг һэн. Харин үбэлэй хүйтэнэй болоходо, манай тосхондо, танил айлдаа байрладаг бэлэй. Зүгөөр Валя гэртээ ошохо ехэшье дуратай бэшэ, шадаал һаа, тосхондоо үлэхэ гэжэ оролдодог. Тээд энэньшье зүб даа: манай эндэ һураггүй хүхюутэй, зугаатай.

Һарын сагаан, дунгигар гэрэлтэй үбэлэй хүнинүүдтэ зүүн горхон дээрээ конькигаар, клубай хажуугаар түймэр сохижо, үгышье һаа, юрэл миин носолдожо, гүйлдэжэ, хашхаралдажа наадахабди. Бүхэли хүни үхибүүдэй шаг шууяан, нохой шубуунай хөөрдэм шанга хусаантай худхалдан, тосхон соогуур замхахагүй. Энэ носолдоон, шууяан, наадан соогуураа бидэнэй хэмнайшье үни хада тэрэ нэгэдэхи классай гэнэн хонгор унагад бэшэ, харин хүсэд бэээ хүсөөшьегүй һаа, гуурагар нарииханууд, зэрлиг шуумар даагад мэтэ боложо ябаһанаа ойлгоогүй байшообди.

Нэгэ иимэ хүниие һананаб.

Үбэл, һара сагаан. һалхигүй тунгалагта айлай үрхын утаанууд ута сагаан баханануудаар жабартай сэгээн огторгой тулан хаанашьэб, тэрэ хүртэшэгүй үндэртэ, хайлан ошоно. Ирэншүүнэйтэнэй газраа шүүр шэдэжэ нааданабди. Хөөтэй хара сусалай үзүүр гэрэй оройгоор алад гаратар шэдэжэ, тэрэнээ бэдэрэн, саһа шэншэлжэ, гэрэй араар

тарашаббди. Тээ хажуудамни Валя ябана. Тэрэ ондоо можын, би нэргылэн ябанаб. Тэрэ уруугаа харашанхай, намайешье обёорногүй. Гэнтэ тонгогод гэжэ, газарһаа юушьеб абаад, абяагүйхэн гэр тээшээ даб гэбэ. Би гансата хүсэжэ, шүүрынь булян абаха гэжэ носолдошобоб.. Тэмтэрнэб. Олдоногүй. Тэрэ тэршэлнэ. Алдажархин алдахадаа, сээжэнэнь барижа хам тэбэрибэб. Теэд Валя гэнтэ сухалдан, намайе аймшагтай хүсэтэйгөөр сээжэ уруумни ёборон түлхижэрхибэ. Би газарта, саһан дээрэ һушабб. Валя тээшэ гайхангыар харабб. Тэрэ урдмни хүдэлэнгүй, намайе гэтэшоод байна. Би гэнтэ урдмни үнөөхи Валя бэшэ, харин ондоо үндэр аад, нариихан, арбан табатай танигдаагүй басаганай байжа байхые харажархибб. Юундэшьеб намда аягүй болошобо. Тэрэ үдэшэ бидэ хоёр бэе бээтэээ бэшэ шиддшье гэжэ үгэ хэлсээгүйбди. Тэрээнһээ хойшо би Валитай гансааран үлэхөө, сугтаа ябахаа айдаг болобоб. Теэд хайшан гээд, ямар аргаар хоюулан үлэхэмнайб гэнэн бодол бүхы һанааем эзэлнэ...

... Тиигээд тэрэ һүүлшын хабарай нэгэ дулаахан намдуу үдэшэ...

Долоодохиие дүүргэхээ шалгалта барижа байгаабди. Үглөө үглөөгүүр экзаментай аад, Валя мүнөө эндэ үлэнэн байгаа. Нургуулингаа шүргын урда набтархан һандала дээрэ зэргэлээд һуунабди. Бүрэгэр нариихан һара баруун толгойн оройдо гансаардангыар һажана. Үйлсэдэ хэншье үгы. Хоюуламди. Үгэ хэлэхэ гэхэдээ, хэмнайшье халажа ядана хэбэртэй. Теэд мииншье иигэжэ һууха гээшэ ёһотой жаргал бэшэ аал? Валя хүдэлнэгүй. Тэрэ юуншьеб тухай бодоно. Нам уруу харанашьегүй. Би нэмээхэн хулгай нюдөөрөө тэрэниие гэтэнэб. Нюдэниинь аняатай Хэндэшьеб, али өөрынгөө һанал бодолнуудта юм гү — энеэбхилнэ. Харин хажуудам, мүрэдэмни няалданхай тэрэ нимгэхэн плати дорохи урихан халуухан бэень ольһо үгэжэ, намайе дулаасуулна. Ямар гоёб! Ямар жэгтэйб!

Би баһа аалихан нүдэээ анижа, ямаршье

шалтагаангүйгөөр дайда уруу энеэбхилнэб. Юундэшье энеэбхилнэнээ мэдэнэгүйб. Зүгөөр энеэбхилхэ дурамни тэсэшэгүйгөөр хүрэнэ. Юуншье тухай бодохоёо хүсэнэб.

Гэнтэ... Гэнтэ хэншьеб уралыем халуун согоор хайражархиба. Би мэдээ алдан, гэнтэ һэрижэ, һуга харайн бодохо гэхэдэм, хажуудамни хэншье үгы байба. Би гансааранби. Ябаха гэхэдээ, тархим эрьежэ, ханада нэнгэбэб. Нариихан һара намда эмнижэрхёод, дохигод гэжэ, баруун толгойнгоо саагуур хоргодошобо.

Би аалихан гэртээ ошобоб.

Би энэ наһан соогоо түрүүшыигээ һүни унтангүй хонобоб. Харин энэ һүни минии түрүүшымни эгээн гэрэлтэй, эгээн нангин һүни байгаа...

Долоодохие дүүргэмсээрни, гэртэхимни ондоо нютаг зөөгөө һэн.

Ута харгын тоһондо Валиин шарай бүры бүрыһөөр, һүүлэй һүүлдэ харагдахаяа болин далдалагдашаба.

... Шэнэ газарта би шэнэ нүхэдтэй болобоб.

VI

Тэрэ гэһэнһээ хойшо олон жэлнүүд үнгэрөө. Би лётчигшье болоогүйб, халуун оронуудай зэрлигшье зоноор тэмсээгүйб, хүндэ үшөө мэдэгдээгүй шэнэ ольторогуудыешье нээгээгүйб. Би энэ жэл институт дүүргээб. Би агрономби. Харин мүнөө анха түрэнэн нютагаа ажаллаха гэжэ ошожо ябанаб.

.. Хойноо шэнгэхэн тоһо һуунагтуулан нэгэ жэгдээр дунгинэжэ, машинамнай таряалангай дундуур годирно. Сэлгеэхэн һэбшээн урдаһаам һэбижэ, аятай зохидоор намайе һэрюусүүлэн эльбэнэ. Хаанашьеб, Үдын голый эрьеэрхи шугы, һөөгүүд тээһээ хүхын донгодоон соностоно.

Бүхэли үбэлдөө городой шиигтэй шулуун гэрнүүдэй дүрбэн хана, уйтанууд үйлсэнүүдэй баряанда байһан һанал бодолни мүнөө энэ үргэн дэлгэр тала дайдаар ниидэн ошоно. Досоо тэнюун, уужам, гэрэлтэй. Шанга шангаар энэ

машинын хүнхинэхэ абья, хүхын донгодоо булин, энэ хизааргүй талын дундуур дуугаа дуулаха дурам хүрэнэ. Тээд би дууланагүйб, би машинын хүихинэхые, хүхын донгодохые һонирхон таашаан шагнанаб. Би машинынгаа кузов дээрэ бодошонхой, урдуурнай талын дундуур зурын ошоһон харгы алдангүйгөөр адуулнаб. Хамаг юумэн эндэ бага наһанһаа хойшо яаһан танил, дүтэ, һоним даа.

Тээ тэрэ харгын хажуудахи ганса нарһан. Нэгэшье хубилаагүй, үнөөхил багжагар, хүдэр талын дунда бодолгодо абтаад, амархаа зогсоһон баатар шэнги заңдаа.

Харин харгы саашаа годиржо, тээ тэрэ добуухание тойроод, шугын үбэрөөр саашалха. Тиигээд тэрэ ганса гэрэй хажуугаар... Ганса гэрэй... ганса гэр.

Гэнтэ зосоомни сахилгаан мэтээр ялалзан, тэрэ энэ наһанаймни хонгор зулгы үглөө, тэрэ эртын хабарай шэнгэхэн уняарта үдэрнүүд, ганса гэр, гахай багша, Валя, Ирэншүүнэй, Далайшха, нургуули — бүгэдэ һубарилдан, бэе бэе түлхин, үрдилдэн байжа, мүндэлшэбэ. Би тэсэжэ ядангяар харгы уруу шэртэнэб.

... Тэрэ гэртэ хүрэхэ ошоходомнай, мүнөөхил заңдаа, тэрэ харгын урда тээхи элһэн соо шаб шараханууд толгойтой, ехэнүүд сэнхир хүхэ нюдэтэй хоёр үхибүүд мори унаһан туулган сэрэгүүдээр наадажа һуухын тухай юундэшьеб досоом орожо байба. Хажуудань ошоходом, улаан һабхагтай, шодогорхон гээзэгэтэй басаган урдаһаам туулган сэрэгшөөр һарбайжа, уриханаар мифэлзэн: «Наадайл»,— гэхэ мэтээр һанагдаба.

Тээд, би ойлгоноб, тиимэ юумэ байхагүй гэжэ мэдэнэшьеб. Зүгөөр хэдышье тиигээ һаа, зосоомни тэдэ хоёр үхибүүдэй заатагүй наадажа һуухые хараха шэнгээр этигэгдэнэ. Али магад хараһайб гэжэ ехээр һанаһан дээрэһээм тиигэжэ болоо, мэдэнэгүйб. Харин би харахаб гэжэ лаб этигэнэб. Би ганса гэрэй харагдахые тэсэжэ ядан хүлээнэб...

Машинамнай тэрэ добуухание тойрожо, шугыи үбэрөөр годирон һунан ошоно. Тээд юундэ харагданагүйб?

Алим, али задалжархёо гээшэ гү? Үгы даа, үгы... Тэрэ байна! Гэнтэ бургааһанай саанаһаа тэрэ ганса гэр харагдашаба! Ганса гэр байна. Зосоомни гансата ёг гэжэ, зүрхэмни шанга шангаар лугшаба.

Дүтэлжэл ябанабди.

Тээд урдამни тэрэ хуушаншье һаа, сэлмэг һонорхон сэнхир хүхэ сонхотой урданай гэр үгы байба. Орондонь ондоо, һандаршанхай, һарабшань үмхиржэ доошоо һуушанхай гэр байба. Томо хабтагайгаар үүдыень хүндэлэн барижа хадажархинхай. Сонхынь орондо тэбхэр харанууд нүхэнүүд, тоохон. Тэрэ гэр харахашьегүй һаа, ехээр нюдөө нээжэрхёод, хүдэлэнгүй, шагнаархан, һохор хүндэл, зогсоноб. Машинымнай хажуугаарнь гарахадань, абяаниинь тэрэ ганса гэрэй хүнды хоохон сээжэдэ бүдэхээр, жэгтэйгээр сууряатаба. Тэрэ намда бүдэхир хоолойгоор хахасалгын мэндые хэлэһэн мэтэ һанагдаба. Минин зосоо гансата уйтай болошобо. Намайе хэнэйшьеб хардан мэхэлжэрхиһэн шэнги байба. Валя мүнөө хаанаб?

Машинамнай дахин талада гаража гүйлгэбэ. Харин урдамни зунай хурса наран доро шифер, тёс, дараанса оройнуудаар үндэр шэнэнүүд байшан гэрнүүдээр, улаан оройтой сагаан шулуун силосэйнгээ башнинуудаар, шэнэ зоохон зайн галайнгаа столбнуудаар ялбан, түрэхэн үдэхэн нютагни талын дундаһаа халбайн, сээжээе дэлин гаража ерэбэ.